

**ПРЕСОЗНАВСТВО:
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ**

Мирослав Романюк

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5826-3335>

член-кореспондент НАН України,

доктор історичних наук, професор

Львівська національна наукова бібліотека України

імені В. Стефаника

(Львів, Україна)

myroslav_romaniuk@ukr.net

УДК 070(091):930]:[001.32:001.89](477.83-25)"1994/2021"(082)

**«ЗБІРНИК ПРАЦЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПРЕСОЗНАВСТВА»
(1994–2021 рр.)**

ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПРЕСИ

DOI: <https://doi.org/10.37222/2786-7552-2022-1-1>

Розглянуто особливості формування змісту «Збірника праць Науково-дослідного інституту пресознавства», визначено основні тематичні напрями, охарактеризовано основну проблематику публікацій, що висвітлювали історико-функціональні та тематико-типологічні особливості української преси минулих століть. Підкреслено, що нині цей науково-видавничий проект Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника є важливим джерелом для вивчення історії української преси, адже містить значну кількість публікацій, завдяки яким запроваджено до наукового обігу невідому історичну інформацію. Відзначено, що матеріали збірника вирізнялися науковою новизною, оскільки вперше було здійснено спробу реконструкції історико-журналістського процесу, визначення його основних параметрів, типологічної конфігурації, журналістського кола, що заповнювало лакуни у знаннях з історії журналістики загалом, а також з історії її функціонування у локальних сферах з увиразненням професійного континууму. Визначено основні тематичні

напрями публікацій, серед яких, зокрема, відзначено теоретичні і методологічні проблеми вивчення історії преси, історіографічні та джерельні особливості преси як наукового об'єкта, типологічні особливості преси та ін. Підкреслено необхідність продовження пресознавчих студій загалом та історії преси, зокрема щодо визначення ролі преси в громадсько-політичному, культурному житті українського суспільства, а також у заповненні білих плям історико-журналістського процесу минулого, яких, незважаючи на ретельну працю дослідників, і нині залишається багато.

Ключові слова: «Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства», історія преси, історико-журналістський процес, типологія преси, історіографія, джерельна база.

Постановка проблеми. Упродовж 1994–2021 рр. у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника щорічно виходило у світ наукове видання «Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства», яке у 1994–2010 рр. мало назву «Збірник праць Науково-дослідного центру періодики». У 29 випусках цього видання опубліковано понад 1120 наукових статей, в яких аналізуються українська періодика минулого і сьогодення, її стан і найважливіші завдання, проблематика публікацій та особливості функціонування; розглядаються проблеми відображення засобами масової інформації соціального стану суспільства, інтелектуального рівня української преси, досліджується творча спадщина журналістів, редакторів, публіцистів, видавців, діяльність яких сприяла збереженню національних традицій, розвитку української мови й культури, утвердженню почуттів національної самосвідомості народу. Про це, наприклад, йшла мова в одному із випусків збірника [2, с. 4]. Тематичні напрями видання чітко витримано впродовж усіх років його виходу.

Нині цей збірник наукових праць є важливим джерелом для вивчення історії української преси, адже містить значну кількість публікацій, завдяки яким запроваджено до наукового обігу невідому історичну інформацію. Ретроспективно-аналітичне обстеження змісту збірника здійснюємо, зокрема, з огляду на те, що останній випуск цього видання – 11(29) – побачив світ у 2021 р. Видавання збірника залишилося в історії діяльності Науково-дослідного інституту пресознавства ЛННБ України імені В. Стефаника, поступившись місцем випуску нового наукового

журналу «Пресознавство», який виходитиме двічі на рік і в якому увага буде зосереджена на суто пресознавчих дослідженнях.

Мета дослідження – з'ясувати інформаційно-аналітичну специфіку змісту публікацій «Збірника праць Науково-дослідного інституту пресознавства», акцентувати їх важливість для вивчення історико-журналістського процесу XIX–XX ст., а також для дослідження історії української преси загалом.

Об'єкт дослідження – наукові статті «Збірника праць Науково-дослідного інституту пресознавства», присвячені розкриттю загальних проблем історії преси, аналізу особливостей функціонування й змістового наповнення українських газет і журналів, що виходили в XIX–XX ст. на українських землях, незалежно від юридичного підпорядкування їх чужій займанщині, та в еміграції, встановленню й фіксації основних бібліографічних даних, а також дослідженню українського інформаційного простору минулих століть.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. «Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства» не перебував донині у полі дослідницької уваги як науковий об'єкт. Однак публікації, розміщені на його сторінках, неодноразово використовували науковці – історики, культурологи, політологи, журналістикознавці, філологи, краєзнавці, мистецтвознавці, які вивчали й аналізували історіографію досліджуваної ними проблематики. Зокрема, відзначимо важливі з погляду історіографії публікації рубрик «Історія української журналістики», «Українська періодика (XIX–XX ст.) як історичне джерело», «Теорія та історія преси», «Публікації». Однак аналітичного вивчення наукового контенту збірника не відбулося.

Методи дослідження: комплексно-аналітичний, системно-хронологічний, структурно-типологічний, описовий, які сприяли досягненню визначеної мети цієї статті, зокрема з'ясуванню і структуризації тематичних напрямів наукових публікацій «Збірника праць Науково-дослідного інституту пресознавства».

Виклад основного матеріалу. У травні 2023 р. Науково-дослідному інституту пресознавства, який функціонує у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, виповнюється 30 років. Лариса Крушельницька, тодішній директор Бібліотеки, відзначала, що «ідея організації при ЛНБ ім. В. Стефаника Науково-дослідного центру періодики

(з грудня 2010 р. – Науково-дослідного інституту пресознавства. – М. Р.) виникла насамперед тому, що у її фондах зберігається унікальна колекція газет та журналів (понад 2,5 млн одиниць), в якій значне місце займає українська періодика, що чекає наукового і бібліографічного опрацювання. Несистематизованою і недослідженою є також періодика, яка видавалася на території України іноземними мовами. Вимагає повного обліку і вивчення преса української еміграції (українською та іноземними мовами)» [4, с. 4].

Перший випуск збірника вийшов у світ 1994 р. До редакційної колегії були залучені провідні українські вчені – журналістикознавці, історики, філологи: М. Романюк (відповідальний редактор), М. Вальо, Л. Крушельницька, Я. Ісаєвич, В. Качкан, М. Нечиталюк, Ф. Стеблій, В. Трипачук, Ю. Шаповал. Основні рубрики першого випуску: «Історія української журналістики», «Теорія і практика преси», «Українська журналістика в іменах», під якими опубліковано 23 статті, що містили результати досліджень науковців у царині журналістикознавства загалом і пресознавства зокрема.

Акцентуємо, що до початку української незалежності автори досліджень української преси як важливої ділянки української культури перебували в доволі непростому становищі, адже більшість газет і журналів були заховані від дослідників у т. зв. спеціальних фондах. Науковці не мали доступу до вивчення змісту цих видань, що у свій час відігравали важливу комунікаційну роль в українському соціумі. Саме тому надзвичайно цінними були перші публікації, вміщені у цьому збірнику, серед яких назвемо «Становлення і розвиток української журналістики Наддніпрянської України (II половина XIX – початок XX ст.)» І. Крупського, «Молодіжна преса Буковини (20–30-ті роки XX ст.)» Н. Антонюк, «Проблематика публікацій газети “Самостійна Україна” (1941 р.)» В. Лизанчука, «Специфіка функціонального призначення української національної військової преси у міжвоєнний період» О. Мороза, «Газета “Волинь” як український часопис (1941–1944 рр.)» Ю. Шаповала. Адже в них було подано значну кількість нової інформації, яка висвітлювала невідомі сторінки функціонування української преси, розкривала особливості редакційної політики тих чи інших часописів, характеризувала структуру і зміст досліджуваних видань.

«Виховання історією» – так означив важливість пресознавчих досліджень київський вчений, досвідчений історик української преси Олександр Мукомела. В однойменній статті, опублікованій у збірнику, він пояснив важливість вивчення історії преси XIX–XX ст.: «Українська журналістика нагромадила величезний досвід інформування населення, формування громадської думки в різних соціально-політичних ситуаціях. Цей багатющий масив інформаційно-аналітичних матеріалів науковці потроху почали освоювати ще з XIX ст., проте через ідеологічні та інші причини й досі не маємо узагальнених фундаментальних праць, в яких історія української журналістики була б відтворена як цілісний процес розвитку громадянської думки з її досягненнями і втратами в процесі запеклої ідеологічної боротьби» [5, с. 5]. До слова, зауважимо, що ще в перші роки XXI ст. О. Мукомела побачив тенденцію до «порідіння лав дослідників історії журналістики», вказавши при цьому однією з причин цього явища «надмірну комерціалізацію та політизацію журналістики» [Там само].

Відзначимо, що ці та наступні матеріали збірника вирізнялися науковою новизною, оскільки вперше було здійснено спробу реконструкції історико-журналістського простору, визначення його основних параметрів, типологічної конфігурації, журналістського кола, що заповнювало лакуни в знаннях з історії журналістики загалом, а також з історії її функціонування у локальних сферах з увиразненням професіонального континууму.

Загалом, матеріали до історії преси XIX–XX ст. представлено в збірнику за такими тематичними напрямками:

1. Теорія, методологія, історія пресознавства.
2. Історіографія і джерельна база до вивчення історії преси.
3. Типологічні особливості преси, класифікація, систематизація.
4. Історія української преси XIX–XX ст. загалом.
5. Історія української преси українською, англійською, німецькою французькою, іншими мовами в Європі (Австрія, Велика Британія, Італія, Німеччина, Польща, Угорщина, Франція, Швейцарія, Чехія, інші країни).
6. Історія регіональної преси на західно- і східноукраїнських землях.
7. Проблемно-тематичні особливості пресових видань, об'єднаних за цільовим призначенням і характером інформації. До слова, ця проблематика є однією з найбільш висвітлюваних у публікаціях науковців.

8. Історико-функціональні особливості окремого пресового видання. Відзначимо, що завдяки цій рубриці до наукового обігу було введено значну кількість часописів, відомості про які не було зафіксовано в жодних бібліографічних покажчиках.

9. Висвітлення конкретної проблематики в окремих пресових виданнях. Зауважимо, що ця тематика особливо була затребувана в перше десятиліття виходу цього збірника праць. Це пояснюється потребою наукової спільноти в отриманні нової історичної інформації, що була недоступна до початку 1990-х рр.

10. Пресовидавнича діяльність українських інституцій, товариств, об'єднань.

Окреслена тематика публікацій науковців підтвердила нашу думку про те, що українська преса минулого є важливим історичним джерелом, багатоплановим за змістом, формами, структурою вміщеного в ній матеріалу. Особливу цінність для сучасних дослідників становлять публікації преси, в яких зафіксовано значний фактичний матеріал, що був втілений у різних газетних формах, зокрема інформаційних (звіти, репортажі, повідомлення, замітки тощо) та аналітичних (передові, аналітичні, проблемні статті, огляди, коментарі, рецензії тощо). Зазначимо, що не менш важливим є також і суб'єктивне трактування фактів, їх інтерпретація, оскільки це дозволяє з'ясувати позицію редакції і авторів, які виступали у пресі, що нерідко були виразниками різних соціальних верств і політичних течій, а також дає можливість визначити основні напрями ідейної боротьби досліджуваної епохи.

Разом з тим за змістом публікацій виразно простежуються суттєві спільні і відмінні властивості преси, яка функціонувала в історичні часи. Зокрема, спільним є те, що усі періодичні видання є насамперед свідками певної епохи чи періоду, які відображають буття минулого часу; редакторами, публіцистами, видавцями і дописувачами часописів минулого були люди зі суб'єктивним баченням і сприйняттям реальності часу, тому кожне видання, взяте окремо, є обмеженим в об'єктивності відображення дійсності; опублікована інформація може мати відкритий і прихований характер, що виявляється шляхом зіставлення багатьох джерел. Відмінними властивостями пресових видань є такі ознаки: періодичність, вид видання, місце видання, мова, належність до власників чи видавців, зміст тощо [7, с. 12].

Важливою підмогою науковцям у пошуку й виборі матеріалів сьогоднішніх досліджень є покажчик видань «Науково-дослідний центр періодики (1993–2003 рр.): наукова діяльність» [6], у якому розписано, зокрема, зміст «Збірника праць Науково-дослідного центру періодики» за вказані роки. Наголошуємо на цьому виданні тому, що матеріали збірника перших років виходу наразі не оцифровані, що, звісно, ускладнює дослідницький пошук.

Особливу увагу варто також звернути на рубрику «Українська журналістика в іменах», під якою опубліковано статті про творців української преси, імена яких ретельно замовчувалися впродовж багатьох десятиліть унаслідок відомих усім ідеологічних обставин. На створення цієї рубрики вплинула, зокрема, позиція Я. Дашкевича, який «уперше в українській науці зробив спробу проаналізувати “причини необ’єктивного і неадекватного підходу до персоналій”», про що ми наголошували у доповіді ще на п’ятій Всеукраїнській науково-теоретичній конференції у листопаді 1998 р. [8, с. 5]. Відзначимо, що зміст цієї рубрики наштовхнув науковців інституції до видавання матеріалів до біобібліографії редакторів, видавців, журналістів, публіцистів з однойменною назвою. Загалом було видано 20 випусків «матеріалів до біобібліографічного словника» під однойменною з цією рубрикою назвою.

Відзначаючи цінність матеріалів рубрики «Українська журналістика в іменах», дослідниця О. Дроздовська наголошувала, зокрема, на тому, «що нині дедалі більшої популярності набувають наукові праці, присвячені дослідженню журналістської і публіцистичної творчості, редакторської та видавничої діяльності представників українських друкованих медіа минулого, проблеми вивчення їхнього доробку в історичному, соціокультурному, лінгвістичному тощо контекстах і надалі не втрачають актуальності» [3, с. 450]. Відзначимо, що матеріали збірника стали важливим джерелом до формування історико-бібліографічної бази даних п. н. «Історія української преси ХІХ–ХХ ст. Імена», яку укладають нині працівники Науково-дослідного інституту пресознавства.

Завдяки публікаціям цієї рубрики до наукового обігу було залучено імена Михайла Галушинського, Івана Джиджори, Василя Доманицького, Дмитра Донцова, Миколи Євшана, Андрія Жука, Івана Зубенка, Петра Карманського, Романа

Купчинського, Наталени Королевої, Романа Рахманного, Володимира Старосольського, Володимира Шашкевича, інших непересічних особистостей.

Серед авторів «Збірника праць Науково-дослідного інституту пресознавства» – значне коло вчених Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Івано-Франківського національного медичного університету, Інституту історії НАН України, Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка, Класичного приватного університету, Львівського національного університету імені Івана Франка, Маріупольського державного університету, Національного університету «Львівська Політехніка», Національного університету «Острозька академія», Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, Ужгородського національного університету, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, Чорноморського національного університету імені Петра Могили, інших наукових інституцій та закладів вищої освіти України та зарубіжжя.

Розвиток досліджень з історії преси продовжується й надалі. Наведемо, зокрема, позицію очільниці створеного декілька років назад у НБУВ відділу пресознавства Ольги Вакульчук, висловлену у статті «Розвиток пресознавчих досліджень у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського». Авторка, наголосивши на важливості пресознавчих досліджень, означила завдання нового підрозділу: «системне комплексне дослідження газетної періодики, формування системи науково-інформаційних ресурсів традиційного й електронного типу на газетні фонди, підготовка матеріалів до національної бібліографії періодики, розширення комунікаційних можливостей доступу користувачів до ретроспективної та сучасної інформації, що містить газетна періодика» [1, с. 163].

Висновки. Фаховий щорічник Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника «Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства» був заснований 1994 р. Світ побачило 29 його випусків. Нині цей науково-видавничий проєкт є завершеним. Базовим тематичним напрямом збірника наукових праць визначалася історія української преси XIX–XX ст.

Важливість цього напрямку наукових статей, опублікованих у збірнику, полягала передовсім у розкритті специфіки розвитку українського історико-журналістського процесу, видозміни якого впродовж минулих століть відбувалися у складних суспільно-політичних умовах.

Оглядаючи й аналізуючи наукові публікації з історії преси, вміщені у цьому виданні, підкреслюємо необхідність продовження пресознавчих студій, зокрема визначення ролі преси в громадсько-політичному, культурному житті українського суспільства, а також у заповненні білих плям історико-журналістського процесу минулого, яких, незважаючи на ретельну працю дослідників, і нині залишається багато. Формат статті не дозволяє охарактеризувати внесок кожного з опублікованих авторів у розвиток українського пресознавства. Загалом, високо оцінюючи зміст надрукованих праць для подальших досліджень у царині гуманітаристики, зокрема пресознавства, вважаємо, що варто було б укласти бібліографічний покажчик статей багатого на важливу історичну інформацію «Збірника праць Науково-дослідного інституту пресознавства». Зафіксований у покажчику науковий дискурс, присвячений історії української преси, дозволить окреслити нові дослідницькі парадигми в царині журналістикознавчих, політологічних, історичних, філологічних, культурологічних наук.

Література

1. Вакульчук О. Розвиток пресознавчих досліджень у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. Львів, 2018. Вип. 8(26). С. 163–170.
2. Від редактора. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 1996. Вип. 3–4. С. 3–4.
3. Дроздовська О. До проблеми створення персоніфікованої історії української журналістики. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. Львів, 2014. Вип. 4(22). С. 450–460.
4. Крушельницька Л. І. Передмова. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 1994. Вип.1. С. 3–4.
5. Мукомела О. Виховання історією. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2005. Вип. 13. С. 3–10.
6. Науково-дослідний центр періодики (1993–2003 рр.): наукова діяльність. Львів, 2003. 332 с.
7. Романюк М. М. Десять років на ниві пресознавства. *Науково-дослідний центр періодики (1993–2003 рр.): наукова діяльність*. Львів, 2003. С. 3–16.

8. Романюк М. М. Науково-дослідний центр періодики: п'ять років творчого пошуку. *Українська періодика: історія і сучасність*. Львів, 1999. С. 3–9.

References

1. Vakulchuk, O. (2018). Rozvytok presoznavchych doslidzhen u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Development of press studies in the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, Lviv, (8(26), 163–170 (in Ukr.).
2. (1996). Vid redaktora [From the editor], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, Lviv, (3–4), 3–4 (in Ukr.).
3. Drozdovska, O. (2014). Do problemy stvorennia personifikovanoi istorii ukrainskoi zhurnalistyky [To the problem of creating a personalized history of Ukrainian journalism], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, Lviv, (4(22), 450–460 (in Ukr.).
4. Krushelnytska, L. I. (1994). Peredmova [Preface], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, Lviv, (1), 3–4 (in Ukr.).
5. Mukomela, O. (2005). Vychovannia istoriieiu [Education through history], *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, Lviv, (13), 3–10 (in Ukr.).
6. (2003). Naukovo-doslidnyi tsentr periodyky (1993–2003 rr.): naukova diialnist [Scientific Research Center of Periodicals (1993–2003): scientific activity], Lviv, 332 (in Ukr.).
7. Romaniuk, M. M. (2003). Desiat rokiv na nyvi presoznavstva [Ten years in the field of journalism], *Naukovo-doslidnyi tsentr periodyky (1993–2003 rr.): naukova diialnist*, Lviv, 3–16 (in Ukr.).
8. Romaniuk, M. M. (1999). Naukovo-doslidnyi tsentr periodyky: piat rokiv tvorchoho poshuku [Scientific Research Center of Periodicals: Five Years of Creative Search], *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist*, Lviv, 3–9 (in Ukr.).

Myroslav Romaniuk

Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Doctor of Historical Sciences, Professor
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

«THE PROCEEDINGS OF THE RESEARCH AND SCIENTIFIC INSTITUTE FOR PERIODICALS» (1994–2021) AS SOURCE STUDYING THE HISTORY OF THE PRESS

The paper examines «The Proceedings of the Research and Scientific Institute for Periodicals», published during 1993–2021. The

author characterizes the main features of its content, the problems that researchers touch on in their articles devoted to historical, functional, thematic, and typological issues of Ukrainian press of the past centuries. This academic publication of the Research and Scientific Institute of Press Studies at the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv is stated to be an important source for studying the history of the Ukrainian press. The study has confirmed that articles contained valuable historical information that was previously unknown. The prominent feature of «The Proceedings» is the novelty of its publications, since the majority of them were the first to reconstruct the historical and journalistic processes, indicating characteristics, typological configurations, and the journalistic circle. These publications filled the gaps in the knowledge of the general history of journalism and particularly its functioning in local communities, with an emphasis on professional issues. The main themes of publications were identified, as were theoretical and methodological problems of studying the history of the press, historiographical and source features of the press as an object, and typological features of the press. The author demonstrated a need for continuing the study of the history of the press and the role of the press in the social, political, and cultural life of Ukrainian society, as well as filling in the white spots of the historical-journalistic process of the past, which, despite the careful work of researchers, still remain..

Keywords: «Collection of works of the Research Institute of PressStudies», history of the press, historical-journalistic process, typology of the press, historiography.